

Вольнова Л.М. Особливості середовища великого міста як чинника соціалізації / десоціалізації сучасної молоді / Л.М. Вольнова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2011. – №3-4. – С.23-31 (0,45 д.а.).

**Л. М. Вольнова,
НПУ імені М.П. Драгоманова**

УДК 316.334.56 : 316.61- 057.875

ОСОБЛИВОСТІ СЕРЕДОВИЩА ВЕЛИКОГО МІСТА ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ / ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Анотація

У статті розкрито сутність поняття «місто». Проаналізовано такі особливості міського середовища, як: великі можливості вибору, зосередженість інформаційного, економічного та культурного потенціалу, взаємодія та спілкування з великою кількістю реальних партнерів, соціально-культурна диференціація міського населення, відчуження людей, їх ізоляція, міська самотність, збільшення міграційних потоків у місті та ін.

Ключові слова: місто, міське середовище, чинники соціалізації у великому місті.

Аннотация

В статье раскрыта сущность понятия «город». Проанализированы такие особенности городской среды, как: большие возможности выбора, сосредоточенность информационного, экономического и культурного потенциала, взаимодействие и общение с большим количеством реальных партнеров, социально-культурная дифференциация городского населения, отчуждения людей, их изоляция, городское одиночество, увеличение миграционных потоков в городе и др.

Ключевые слова: город, городская среда, факторы социализации в большом городе.

Annotation

In the article the essence of notion «city» is exposed. Such features of city environment are analyzed, as: large possibilities of choice, concentration of informative, economic and cultural potential, co-operation and intercourse with a plenty of the real partners, social and cultural differentiation of urban population, alienation of people, their isolation, city loneliness, increase of migratory streams in a town and etc.

Keywords: city, city environment, factors of socialization in a large town.

*«Городянин, пізнай свої місто – і ти
пізнаєш і своє соціальне середовище, і самого себе»
М.П. Анциферов*

Дослідження молодіжних проблем у сучасних умовах реформування соціального життя суспільства поступово перетворюються з власне академічних питань наукового пізнання в невід'ємну складову практичного освоєння соціальної дійсності. При цьому важливими виявляються різні

аспекти соціалізації молодого покоління. Особливо це характерно для молоді міста.

Слід підкреслити, що суперечливі та неоднозначні за своєю природою процеси урбанізації, з якими пов'язана всезростаюча дія великих міст на життя людини, а також різке загострення у зв'язку з цим різноманітних проблем, роблять місто важливим об'єктом наукового аналізу.

На теренах України дослідження в галузі соціології міста проводять такі вчені, як В. Гордієнко, І. Євдокимова, А. Яковенко, С. Катаєв, Ю. Сурмін, В. Середа, Л. Малес та ін. Низка досліджень вітчизняних науковців присвячена і різним аспектам соціалізації молоді у великому місті. Зокрема, В. С. Бондар аналізує вимір та зміну соціальної позиції молоддю великого міста [2], В. М. Іванов обґрунтовує педагогічні умови соціалізації міських старшокласників [5], а Ю. І. Загородній – педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста [4]. Безперечно цінність становлять і роботи Г. М. Лактіонової, котра розкриває основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста [12], та Д. В. Цимбал, яка аналізує особливості міжжетнічної взаємодії в умовах великого міста [18].

Разом із тим, слід відзначити, що сучасні науковці по-різному трактують те, що відбувається з особистістю та спільнотами у міському середовищі. Вважається, що середовище соціалізації в містах дещо інше, ніж у сільській місцевості. Зокрема, Ф. Тьонніс говорить про формалізацію особистісних відносин у містах; Е. Дюркгейм – про послаблення моральних принципів; М. Вебер – про зниження глибини міжособистісних контактів; Г. Зіммель вважає, що духовне життя у великих містах характеризується прагматизмом і розрахунком [9, с.34]. У наукових колах також активно обговорюють такі наслідки урбанізації, як морально-психологічна порожнеча міжособистісних контактів (Р. Нісбет), деіндивідуалізація та немотивоване насильство (Р. Зімбардо) тощо.

Справді можна погодитися, що техногенне середовище великого міста обумовлює, як правило, специфічні ситуації соціалізації городян всіх статево-вікових і статусно-рольових категорій. Оскільки відбувається посилювання цієї специфіки, остільки зростає потреба в її осмисленні. Факти і досвід, що відображають міський спосіб життя, переконливо свідчать про те, що місто не тільки притягує та використовує людський потенціал. Як зауважує Н. В. Краснова, воно «за образом і подобою своєю перетворює і створює людей, а також саме стає об'єктом дії городян, своїх внутрішніх організацій, установ, діяльнісно-комунікативних структур» [1, с.1]. Враховуючи вище означене, особливий інтерес становить питання систематизації та структурно-логічного впорядкування матеріалів щодо міської тематики, почерпнутої з різних джерел. Порушена проблема і обумовила *мету* нашого *дослідження*: виокремлення особливостей середовища великого міста, що обумовлюють соціалізацію / десоціалізацію молоді, яка в ньому проживає (школярів, студентів, працюючих).

Перш ніж перейти до розкриття особливостей соціалізуючого середовища великого міста, зазначимо, що саме поняття «місто» не належить до числа точних наукових термінів. «Містами» в різні епохи і в різних країнах називали явища з досить різним змістом і з несхожими істотними ознаками. Ми часто зустрічаємося з виразами «місто-курорт», «місто-заповідник», «місто науки», «головне місто» та ін. При цьому іноді важко зрозуміти чи це лише літературні штампи, чи за ними стоять реальні процеси, особливості міського населеного пункту. У зв'язку із цим, ми під *містом* будемо розуміти особливим чином організований, жилий, життєвий простір, що створюється діяльністю людей, ментальність, культура, біографії, життєві стратегії та повсякденні запити яких складають соціальну підоснову створення міських ландшафтів. Тобто, містом ми будемо вважати особливу організацію середовища поселення – міське середовище.

Аналіз літератури доводить, що місто (середнє, велике, гігант) має декілька характеристик, які створюють *специфічні умови соціалізації* його

жителів, особливо поколінь, що підростають [10]. До них можна віднести:

- 1) переважання анонімних, ділових, короткочасних, часткових і поверхневих контактів у міжособистісному спілкуванні, але в той же час висока міра вибірковості в емоційній прихильності;
- 2) невелика значущість територіальних спільнот жителів, в основному слабозвинені, вибіркові та, як правило, функціонально обумовлені сусідські зв'язки;
- 3) висока суб'єктивно-емоційна значущість сім'ї для її членів, але в той же час поширеність інтенсивного позасімейного спілкування;
- 4) різноманіття стилів життя, культурних стереотипів, ціннісних орієнтацій;
- 5) нестійкість соціального статусу городянина, велика соціальна мобільність;
- 6) слабкий соціальний контроль поведінки людини і значна роль самоконтролю внаслідок наявності різноманітних соціальних зв'язків і анонімності.

Названі характеристики перетворюють місто на могутній чинник соціалізації людини, адже створюють умови дітям, підліткам, юнакам для здійснення вибору і прояву мобільності. Разом із тим вони можуть визначати як соціалізуючий, так і десоціалізуючий вплив міського середовища на сучасну молодь. Розглянемо ці впливи.

Слід зауважити, що великі міста знаходяться в безперервному русі, взаємодіючи з низкою чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, за рахунок чого у них зростає динаміка життєдіяльності, ускладнюються зв'язки і структура. У зв'язку із цим, міський спосіб життя в цілому надає кожному своєму жителю низку найрізноманітніших альтернатив [10]. Назвемо лише деякі з них, найсуттєвіші для соціалізації.

По-перше, місто дає *величезні можливості вибору, будучи своєрідним «вузлом» інформації та інформаційним полем*. І справа не тільки в тому, що в ньому зосереджені культурно-просвітницькі, комерційні та інформаційні організації. Носіями інформації є й архітектура, і планування міста, і транспорт, і реклама, і потік людей, і окремі люди. Поряд із цим, велике місто концентрує розгалужену мережу розважальних закладів, ресторанів, кафе, кінотеатрів, стадіонів. При чому, що не всі вони позитивно впливають

на підростаючу особистість. У таких умовах морально нестійкі елементи, які сприймають в основному лише негативні прояви міського життя, швидше стають на протиправний шлях [6, с.111].

Аналізуючи міське середовище слід наголосити, що воно характеризується високою концентрацією людських, матеріально-речовинних, енергетичних та інших потенціалів [1]. Крім того, великі міста з їх складною організацією та структурою є епіцентрами політичних, економічних, соціальних, культурних подій. В них народжуються, моделюються, апробуються різні концепції й моделі майбутнього. Як правило, саме звідси вони ретранслюються в поселення інших типів [12, с.24]. Зокрема, вплив міста відіграє особливу роль у соціалізації сільських жителів. Він робить певну переорієнтацію життєвих цінностей між реальними, доступними в умовах села і такими, які властиві місту і можуть бути для сільського жителя лише еталоном, мрією.

Г. М. Лактіонова відзначає і такий момент. Велике місто пропонує «широкий набір» можливостей для самовизначення у всіх сферах (освітній, професійній, міжособистісній, сімейній, інформаційній, дозвілля, культурно-побутовій, стилю та моделей поведінки). Поряд із цим, у міському середовищі, як і в будь-якій складній системі, для правильного життєвого вибору необхідні рівень компетентності у різноманітних життєвих питаннях, усвідомлення особистісної відповідальності, навички поведінки, які гарантують виживання та благополуччя особистості [12, с.13].

Тобто, аналізуючи можливості великого міста, можна погодитися з С. В. Матяшем, що, з одного боку, урбанізація та викликане нею штучне середовище проживання підвищують включеність населення в процес споживання інформації, духовної культури. З іншого боку, духовне споживання городян надмірне, асиметричне. Міське середовище не завжди збагачує свідомість індивіда. Проходить пасивне засвоєння духовних зразків. «Духовний провінціалізм», за словами Т. Манна [13, с.80].

По-друге, в місті людина *взаємодіє і спілкується з великою кількістю реальних партнерів*, а також має можливість шукати взаємодію, приятелів, друзів, коханих серед ще більшої кількості потенційних партнерів. У сучасному місті людина послідовно і одночасно є членом багатьох колективів і груп, до того ж територіально між собою часто не зв'язаних: місця проживання, навчання, роботи, проведення дозвілля, занять улюбленою справою можуть бути віддаленими одне від одного. Такі особливості великого міста зумовлюють посилення соціальної мобільності городян і разом із цим – ослаблення міжособистісних зв'язків. Як влучно виразився з цього приводу американський футуролог А. Тоффлер: «Число людей, з якими сучасний городянин вступить у контакт за тиждень, перевищує число тих, які зустрічав феодальний селянин за рік, а може і за все життя», з іншого боку, «зниження середньої тривалості людських відносин, ймовірно, є наслідком збільшення кількості цих відносин» [17, с.75-76]. Тобто якість контактів у великому місті часто характеризується поверхневистю, значною заформалізованістю. А, звідси, одночасно і ностальгія за відвертістю, щирістю відносин.

С. В. Матяш додає, що міжособистісні контакти в умовах міського життя украй рідко вибираються свідомо [13, с.8]. Як правило, це сфера, в яку молодий городянин потрапляє проти своєї волі, через обставини, що склалися. Починаючи з дитячого віку, він проходить через задані заздалегідь заклади, взаємодіючи, спілкуючись із великою кількістю людей незалежно від свого бажання. Задоволення ж потреби в усамітненому відпочинку взагалі не передбачається в сучасному міському середовищі.

По-третє, *соціально-культурна диференціація міського населення*, з одного боку, а з другого – доволі тісне територіальне сусідство представників різних соціальних і професійних верств призводять до того, що городянин не тільки бачить і знає різні стилі життя й ціннісні устремління, але й має можливість «примірювати» їх на себе. Фактично він може одночасно брати участь мовби в декількох «соціальних світах». У кожному із цих «світів»

складається свій кодекс вимог, свої стандарти життя і спілкування. Все це значно розширює його загальнокультурний і соціальний кругозір і зовсім не обов'язково в позитивному напрямі [10].

Слід звернути увагу і на низку яскраво виражених негативних впливів середовища великого міста. По-перше, внаслідок урбанізації, міграції населення, може статися *відчуження людей, ізоляція їх* у невеликі професійні, сімейні групи, самодіяльні об'єднання, що позначається на системі виховання підростаючого покоління, послаблює вплив і контроль з боку дорослих [7, с.42]. У місті, цитуючи Р. Парка, «кожен сам за себе» [15, с. 3].

Ступінь згуртованості населення у місті набагато менший, ніж у сільській місцевості. Життя у міському просторі – «анонімне», соціальний контроль сільського типу тут неможливий [8, с.192]. Б. Ф. Райський вказує, що у великому місті скорочується час, який батьки витрачають на виховання дітей, знижуються можливості контролю за поведінкою підлітків [16, с.64].

Г. М. Міньковський наголошує також на необхідності врахування *збільшенням міграційних потоків у місті* у зв'язку з недоліком робочої сили, внаслідок чого туди потрапляють люди з різними етичними і естетичними поглядами, що неоднаково пристосовуються в новому середовищі [14]. Це вносить напруженість у побут і вдачі, соціальну психологію певної частини населення великого міста, оскільки мігранти стають у великих містах суб'єктами набагато більш складних взаємостосунків у порівнянні з тими, які мали місце раніше. Криміногенні наслідки міграції можуть інтенсифікуватися, коли неповнолітній переїздить у місто один або стає членом так званого «маятникового шару» – тільки працює в місті. Дослідник відзначає і те, що великі міста – зосередження іноземних туристів. А процес впливу іноземного туризму складний і здійснюється через зміни у свідомості деякої частини молоді, сприйняття чужих ідей і цінностей [14].

А. В. Яковенко також зауважує, що *місто вимагає від його жителів підвищеної відповідальності* за свою індивідуальну долю, але разом із цим породжує умови переадресації даної відповідальності різним владним

структурам, службам, партіям, персоналіям [19, с.41]. Самоактуалізація та інфантильність йдуть рука в руку у міру розширення ландшафту міського життя. Крім того, на думку дослідника, в соціально-психологічному відношенні урбанізація породжує серйозну внутрішньоособову суперечність: одночасно виховується і культивується як мірило людської самооцінки – відчуття власної гідності, але в той же час соціальна реальність вимагає представлення себе як вигідного товару.

Г. М. Лактіонова звертає увагу на появу та посилення у неповнолітніх городян проявів інфантилізму, соціальної фрустрації, девіантної поведінки та психопатологій, зумовлених *проблемами міської самотності, безособистісності спілкування, байдужості великого міста*, віддаленості, а нерідко й відсутності «батьківського дому», спокуси міською свободою викликають. Спираючись на результати зарубіжних досліджень, вчена наголошує на зворотній кореляції між кількістю населення у місті та рівнем психологічного комфорту молодіжної підгрупи: чим більше місто, тим гірше почуваються у ньому підлітки [12, с.13]. Це пов'язано із тим, що, з одного боку, велике місто скорочує період пубертату, надає більші можливості, свободу в одержанні інформації, задоволенні різних інтересів, у виборі форм здобуття освіти, дозвілля, спілкування, друзів, культурних та моральних цінностей, стилю, способів життя та ін. З іншого боку, соціальне нерідко розвивається з ущемленням біологічного, що зумовлює втрати у фізичному та психічному здоров'ї. Складність міського життя, зростаючі напруження та навантаження призводять до збільшення кількості підлітків із затримкою фізіологічного дозрівання [12, с.24].

Н. А. Клішевич встановлено також, що *архітектурні плани міст обмежують можливості дитячих ігор* [7, с.42]. Велике місто не дає простору для дитячої гри, і дитячі правопорушення можуть виникати як видозмінена гра. Дитячі майданчики не розраховані на дітей середнього і старшого віку. Дорослі часто конфліктують з підлітками, які заважають їм своїми іграми. Тому діти змушені шукати для забав віддалені від житла

безлюдні місця, де керувати дитячими іграми беруться дорослі з асоціальною поведінкою.

Урбанізація також є одним з серйозних стимулів криміналізації і, відповідно, віктимізації широких верств населення, причому не тільки міського [3, с.26]. М. О. Кисельов називає такі причини та умови, що суттєво впливають на вчинення злочинів у великому місті, а саме: економічна нестійкість; підвищена щільність населення; безробіття і плинність кадрів; зростання нервових навантажень; промисловий і транспортний травматизм; відсутність соціального контролю щодо рівня доходів громадян; невирішеність багатьох правових проблем; прояв бюрократизму і розповсюдження корупції в державному апараті [6, с.110].

Література

1. Боголюбов В. С. Методологические основы управления современным крупным городом : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : спец. 05.13.10 «Управление в социальных и экономических системах» / Боголюбов Валерий Сергеевич. – СПб., 1999. – 24 с.

2. Бондар В. С. Вимір та зміна соціальної позиції молоддю великого міста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / Бондар Вікторія Семенівна. – К., 2000. – 19 с.

3. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : автореф. дисс. на соиск. ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Кирилл Валерьевич Вишневецкий. – Москва, 2007. – 43 с.

4. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Загородній Юрій Іванович. – Луганськ, 2004. – 20 с.

5. Иванов В. М. Педагогические условия социализации городских старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.05 / Иванов Владимир Михайлович. – Луганск, 1998. – 217 с.
6. Кисельов М. О. Причины та умови вчинення злочинів у великому місті / М. О. Кисельов // Право і суспільство. – 2009. – № 6. – С.107-111.
7. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Клішевич Наталія Анатоліївна. – К., 2011. – 243 с.
8. Козлова І. В. Профілі культурних конфліктів у сучасному українському місті / І. В. Козлова // Вісник Львів. ун-ту. – 2010. – Вип. 4. – С. 189-198. – (Серія соціологічна).
9. Конспект лекцій по курсу «Соціологія міста» / [Сост. С. В. Пирогов]. – Томск, 2003. – 186 с.
10. Конспект лекцій «Соціальні технології» [Електронний ресурс] // Бібліотека онлайн. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/193/7182.html>
11. Краснова Н. В. Город как мезокомпонент среды социализации человека [Электронный ресурс] / Н. В. Краснова. // Официальный сайт Дзержинского филиала ВВАГС. Сборн. матер. науч. практ. конф. – Режим доступа : http://www.dfvvags.ru/nd_sbornik_36.htm
12. Лактіонова Г. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Лактіонова Галина Михайлівна. – К., 1999. – 35 с.
13. Матяш С. В. Человек в городе: социол. очерки / С. В. Матяш. – К. : Полииздат Украины, 1990. – 223 с.
14. Миньковский Г. М. Организация борьбы с преступностью несовершеннолетних в больших городах европейских социалистических стран / Г. М. Миньковский, А. И. Долгова // Некоторые вопросы современной

зарубежной криминологии и социологии права : [сб. науч. тр.]. – М., 1977. – С. 3-28.

15. Парк Р. Город как социальная лаборатория / Роберт Парк ; перевод Баньковской С. П. [Электронный ресурс] // Социологическое обозрение. – Том 2. – № 3. – 2002. – Режим доступа к сайту : <http://www.urban-club.ru/?p=50>

16. Райский Б. Ф. Условия и причины возникновения отклонений в поведении детей и подростков. Учеб. пособ. к спецкурсу / Б. Ф. Райский. – Волгоград : ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1986. – 88 с.

17. Тоффлер А. Футурошок / А. Тоффлер. – СПб. : Лань, 1997. – 664 с.

18. Цимбал Д. В. Міжетнічна взаємодія в умовах великого міста: Автореф. дис... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Цимбал Дарія Володимирівна. – К., 2005. – 17 с.

19. Яковенко А. В. Парадоксы урбанизации / Андрей Вячеславович Яковенко // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2001. – С.40-42.